

היתר חזרה בשבת ביוצא להציל

הרב אברומי לוין, רס"ן - ראש מדור איתור ומיצוב

- א. הקדמה
- ב. מקור איסור תחומין ודרגת חומרתו
- ג. סוגיית חזרה ממקום ההצלה
- ד. דעות הראשונים ופסק השו"ע בסוגיה
- ה. יסוד ההיתר
- ו. אלו איסורים הותרו
- ז. הרהורים על הסוגיה
- ח. נקודת מבט אישית וסיכום

א. הקדמה

תשובות רבות נכתבו על היתר 'חזרה למקומו' עבור אדם שסיים פעילות הצלה בשבת. בין השאר נידונו השאלות: מהם גבולות וגדרי ההיתר? האם מותר לחזור באיסור דאורייתא או רק בדרבנן? האם בכל מקרה יהיה מותר לחזור או שיש מקרים בהם אסור לחזור? במהלך המאמר יתבאר שביסוד סוגיה זו קיים גם עניין פסיכולוגי-נפשי, בנוסף להיבטים השונים.

חכמים בסוגיה זו התירו איסורים שונים על מנת להתמודד עם קושי נפשי של האדם, והתירו זאת במידה מסוימת שתתאים לנפש האדם. במאמר אנסה להציג את שיטות הפסיקה השונות, עד כמה הבינו הפוסקים שניתן להתחשב בהלכי נפש האדם. כמו כן אתייחס לשאלה: האם היחס לפסיקת ההלכה בסוגיה זו הוא פרטני לכל אדם ואדם או שמא יש כאן היתר כללי? במאמר זה אסקור את יסודות הסוגיה, מהגמרא ועד לפוסקי דורנו, ואנסה לדלות מדברי הפוסקים את ההסתכלות הנכונה על המציאויות השונות והמתחלפות בדינים אלו.

ב. מקור איסור תחומין ודרגת חומרתו

המשנה במסכת עירובין¹⁹ אומרת שאסור לצאת בשבת מחוץ לתחום אלפיים אמה של מקום שבתתו. הגמרא²⁰ לומדת מהפסוק "אל יצא איש ממקומו ביום השביעי" את איסור היציאה

מחוץ לתחום. נחלקו רבי עקיבא ורבי אלעזר האם איסור זה הינו מהתורה או מדרבנן²¹. לדעת רבי עקיבא האיסור מהתורה, אך לדעת רבי אלעזר האיסור הינו מדרבנן, והפסוק הובא כאסמכתא לדין זה. באותו מקום הגמרא לומדת שיציאה מחוץ לתחום הינה יציאה של מרחק אלפיים אמה ממקום שביתת האדם.

הראשונים נחלקו בפסיקת ההלכה בדין זה:

הרי"ף, הרמב"ם והסמ"ג פסקו כשיטת הירושלמי²², שאיסור תחומין מן התורה הוא ביציאה מעבר ל"ב מיל, ועד י"ב מיל האיסור הינו מדרבנן בלבד.

דעת הרמב"ן, הרא"ש, הרשב"א ועוד, שאיסור תחומין הינו מדרבנן גם מעבר ל"ב מיל. מהשו"ע משמע שפוסק כשיטת הרמב"ם וסיעתו²³, לעומתו המג"א והגר"א²⁴ פוסקים כסיעת הרמב"ן.

ג. סוגיית חזרה ממקום ההצלה

עתה נעבור לסוגיות העוסקות בחזרתו של הבא להציל ממקום ההצלה.

בסוגיה זו ישנן שתי משניות מרכזיות שמהן נוצרה ההגדרה של דין חזרה מפעילות הצלה. המשנה בעירובין²⁵ אומרת:

"מי שיצא ברשות ואמרו לו כבר נעשה מעשה יש לו אלפים אמה לכל רוח... כל היוצאים להציל חוזרין למקומן".

מהסיפא של משנה זו ("כל היוצאים") משמע שכל מי שיצא להציל אנשים אחרים מסכנה, יהיה מותר לו לחזור למקומו, אף אם מקומו נמצא במרחק הגדול מתחום שבת. לעומת זאת, נאמר במשנה במסכת ראש השנה²⁶:

"בראשונה לא היו זזין משם כל היום כולו, התקין רבן גמליאל הזקן שיהו מהלכין אלפים אמה לכל רוח. ולא אלו בלבד, אלא אף חכמה הבאה ליילד,

21 שם נט, א.

22 "רבי שמעון בר כרסנא בשם רבי אחא אין לך מחוור מכולם אלא תחום שנים עשר מיל כמחנה ישראל". ירושלמי, עירובין פ"ה, ה"ד.

23 השו"ע (שצז, א) מביא את ההלכה שיש לאדם אלפיים אמה ממקום שביתתו, אך לא ברור לשיטתו מהי חומרת האיסור. גם שיטת המשנ"ב שם אינה מבוררת. לעומת זאת, מדברי השו"ע (תד, א) המדבר על הליכה על גבי עמודים גבוהים מעשרה טפחים, נראה שיש בתחומין שתי מדרגות: דאורייתא ודרבנן, ומשמע שסובר כשיטת הרמב"ם. כך מדייק מדבריו המשנ"ב.

24 בסימן תד.

25 מד, ב.

26 כג, א. המשנה מדברת לעניין חזרת עדים שהגיעו להעיד על ראיית הלכנה בשבת.

והבא להציל מן הדליקה ומן הגייס ומן הנהר ומן המפולת - הרי אלו כאנשי העיר, ויש להם אלפים אמה לכל רוח".

מדברי משנה זו משמע שהתירו ליוצאים להציל לחזור עד אלפיים אמה ממקום ההצלה, אך לא התירו להם לחזור יותר מכך.

משניות אלו סותרות לכאורה האחת את השניה. מהמשנה בעירובין משמע שמוותר למציל לחזור למקום מגוריו אף כשהמרחק גדול מאלפיים אמה ממקום ההצלה, ואילו מהמשנה במסכת ראש השנה משמע שהתירו למציל לחזור ממקום ההצלה עד אלפיים אמה בלבד.

הגמרא בעירובין¹ מביאה שני תירושים לסתירה זו:

רב יהודה בשם רב: היוצאים להציל מותרים לחזור עד אלפיים אמה ממקום ההצלה ותו לא, כפי שנכתב במשנה במסכת ראש השנה. אולם, המשנה בעירובין באה להוסיף שהתירו חכמים לחוזרים ממקום ההצלה לטלטל ולהחזיר איתם גם את כלי הנשק שלהם. הסיבה להיתר היא משום מעשה שהיה, שבו כתוצאה מאי-הימצאות כלי הלחימה ביד הלוחמים נוצר מצב של פיקוח נפש². זו כוונת המשנה בעירובין שהתירו להם לחזור למקומם - כפי שיצאו ממקומם עם כלי הנשק.

רב נחמן בר יצחק: היוצאים להציל מותרים לחזור ממקום ההצלה אלפיים אמה בלבד, כדברי המשנה במסכת ראש השנה. אולם, כשיד האויבים תקיפה על ישראל ויש חשש מסוים³ מהישארותם במקום הלחימה, יכולים לחזור אף יותר מאלפיים אמה.

1 מה, א.

2 "כדתניא: בראשונה היו מניחין כלי זיינן בבית הסמוך לחומה, פעם אחת הכירו בהן אויבים ורדפו אחריהם, ונכנסו ליטול כלי זיינן, ונכנסו אויבים אחריהן. דחקו זה את זה, והרגו זה את זה יותר ממה שהרגו אויבים. באותה שעה התקינו שיהו חוזרין למקומן בכלי זיינן".

3 ברור שאין מדובר כאן במקרה שקיים פיקוח נפש מובהק בהישארות במקום - כי אם כן מה חידשה המשנה בעירובין לפי רב נחמן בר יצחק? הרי ודאי שפיקוח נפש דוחה שבת! אלא מדובר כאן על מצב של פיקוח נפש שאינו נמצא כרגע, והחשש הינו עתידי. אפשר, שמכאן ראייה נוספת לכך שבענייני ביטחון גדרי פיקוח נפש רחבים יותר מגדרי פיקוח נפש הרגילים, וכוללים גם סכנה עתידית - ראה על כך בהרחבה בנספח לתורת המחנה כרך ב בעניין גדרי פיקוח נפש.

ד. דעות הראשונים ופסק השו"ע בסוגיה

לדעת הרא"ש, הר"ח והרמב"ם⁴ (על פי הב"י⁵) שני תירוצי הגמרא נפסקו למעשה⁶: היוצאים להציל מותרים לחזור עם כלי נשקם עד אלפיים אמה ממקום הצלה, אך במקרה של חשש מהישארות במקום ההצלה ניתן לחזור אף למרחק של יותר מאלפיים אמה.

לעומתם הרי"ף (על פי רבנו יהונתן⁷), המאירי⁸ ופסקי הרי"ד⁹ הביאו להלכה רק את דברי רב יהודה בשם רב, שמתור ללכת עד אלפיים אמה עם כלי הנשק.

הרמב"ם (על פי קרן אורה¹⁰) פסק כרב נחמן בר יצחק, שהחזרה תלויה אם יד ישראל תקיפה או לא. אם יד הגויים תקיפה – חוזרים בכלי נשקם למקומם. אם יד הגויים אינה תקיפה – יש להם אלפיים אמה אך אסורין לטלטל את כלי זינן.

שיטת השו"ע¹¹ (ע"פ המשנ"ב¹²) כסיעת הרא"ש.

ה. יסוד ההיתר

בגמרא במסכת עירובין וכן במסכת ראש השנה לא הוזכר במפורש מדוע חכמים נזקקו להיתר זה.

מדברי התוס' והרמב"ם, וכך הביא המשנ"ב¹³, סיבת ההיתר היא: "התירו סופן משום תחילתן". משמעות הדבר: אם לא נתיר להם לחזור למקומם בסיום פעולות ההצלה, בפעם הבאה שהם יקראו לעזרה הם לא ירצו לצאת ולהציל, כיון שיצטרכו להישאר בד' אמות של מקום ההצלה עד לסיום השבת, כדין היוצא חוץ לתחום. מכיון שבחשש כזה כרוך פיקוח נפש של מניעת הצלה עתידית, התירו להם חכמים לחזור למקומם.

4 הלכות שבת ב, כג; כז, יז.

5 או"ח תז, ד"ה היוצא להציל. ב"יצחק ירנן' (פרק ב הלכה כג) הסביר באריכות מדוע הרמב"ם סובר כהבנה זו.

6 נפסק כרב נחמן בר יצחק, שהוא בתראה, ומאידך נפסק כרב יהודה מפני שיש ברייתא שאומרת כמותו. יש להעיר שניתן היה להבין בגמרא ששני התירוצים סותרים אחד את השני ולא כפי שכתב הרא"ש.

7 יב, א-ב מדפי הרי"ף.

8 עירובין מד, א.

9 שם מה, א.

10 וכן כתבו הגאון יעקב על הרמב"ם (כז, יז) והיד אהרון (ח"א סימן תז).

11 או"ח תז, ג: "כל היוצאים להציל נפשות ישראל מיד עובדי כוכבים או מן הנהר או מן המפולת, יש להם אלפים אמה לכל רוח ממקום שהצילו בו; ואם היתה יד כותים תקיפה והיו מפחדים לשבות במקום שהצילו, הרי אלו חוזרים בשבת למקומם ובכלי זינם". או"ח שכט, ט: "כל היוצאים להציל חוזרים בכלי זינם למקומם".

12 ס"ק ג: "וזה מותר אף כשיד ישראל תקיפה דאם היה מקומם בתוך אלפים מותר לחזור בכלי זינם דאם יסלקו הכלי זיין מהם יש לירא שמא ירדפו האויבים אחריהם כמבואר בש"ס [ב"ח וא"ר]".

13 כך עולה מדברי התוספות (עירובין מד, ב) ד"ה כל היוצאין להציל. וכך נראה מלשון הרמב"ם שבת ב, כג (הובא בלשונו לעיל), שכתב: "כדי שלא להכשילן לעתיד לבוא".

1. אלו איסורים הותרו?

בגמרא ובראשונים שהבאתי לעיל נפסק שמותר לעבור על איסור תחומין על מנת לתת לכוחות ההצלה לחזור למקומם. בעקבות היתר זה התעוררה השאלה: האם מפאת היתר זה יותרו גם איסורים נוספים מעבר לאיסור תחומין? ואם כן, האם יותרו רק איסורי דרבנן או גם איסורי דאורייתא?

המנחת שלמה¹⁴, ציץ אליעזר¹⁵, חזון עובדיה¹⁶, ובחרת בחיים¹⁷, משיב מלחמה¹⁸ והר צבי¹⁹ התירו ליוצאים להציל לחזור למקומם אף אם יצטרכו לעבור על איסורים נוספים, אך הגבילו זאת לאיסורים שהם בדרגת איסור דרבנן בלבד. איסורים אלו דומים בחומרתם ליציאה מחוץ לתחום אלפיים אמה, שהיא איסור דרבנן, וכמו שהיא הותרה - הותרו איסורים נוספים בדרגתה. במקרים כגון אלו ניתן לומר את הכלל "הם אסרו והם התירו", דהיינו: חכמים שאסרו את הדבר, התירו אותו במצבי צורך מסוימים. אך כמובן שלא ניתן לומר היתר כזה על איסורי התורה. דוגמה לאיסור דרבנן שיהיה מותר בעקבות היתר זה: נסיעה ברכב שהנהג בו הינו נוכרי.

בסיס ההיתר לעבור על איסורי דרבנן הוא ההבנה כי חז"ל גזרו גזירות על האדם כדי שלא יגיע לאיסורי התורה. אך בניגוד לאיסורי התורה שהם מוחלטים, ואין לעבור עליהם אלא בסכנת נפשות וכדו', באיסורי דרבנן הדין שונה. הסיבה לכך היא שמראש כשחכמים גזרו את גזירתם הם לא גזרו זאת במקרים מיוחדים. לכן במקרים לא שכיחים אנו מוצאים שחז"ל

14 שיטתו הובאה בשלושת המקורות הבאים: חלק א סימן ח; חלק ב סימן ס, אות יח; ובמנחת שלמה תניינא (ב - ג) סימן ס. לדבריו, כמו שהותרה בגמרא היציאה מחוץ לתחום של אלפיים אמה, שאיסורה מדרבנן, כך הותרו גם איסורי דרבנן נוספים לצורך חזרה למקומו, כפשט דברי הגמרא העוסקת בהיתר "סופן משום תחילתן" לגבי יציאה מחוץ לתחום אלפיים אמה בלבד. אמנם מה שהתירו בגמרא אף לקיחת כלי נשק, שהוא איסור תורה, וזהו היתר פרטני משום חשש פיקוח נפש, ואינו שייך לסברת "סופן משום תחילתן". לכן אין להתיר שום איסור תורה בגלל סברה זו. אפילו הרחבת ההיתר לשאר איסורי דרבנן לא הייתה מובנת מאליה אליבא דהגרש"ז, שהרי הגמרא התירה דווקא איסור תחומין. אך לבסוף התיר זאת בעקבות היתרו של החת"ס לרופא יהודי לנסוע בעגלה שגוי מסיע אותה. אמנם בתשובות תניינא הביא בפשטות את הרחבת ההיתר לכל איסורי דרבנן, ללא סיוג. הגרש"ז הביא את דעת האג"מ, המתיר מלאכות דאורייתא, ודחה אותה מכל וכל להלכה.

15 חלק ח סימן טו - קונטרס משיבת נפש פרק ז; חלק כא סימן נט; חלק כב סימן צה. הוא התיר איסורי דרבנן בלבד, אך כתב שההולך לפי שיטת האג"מ יש לו על מי לסמוך ואין מוחין בידו.

16 שבת חלק ג. שם דחה את שיטת האג"מ להתיר באיסור דאורייתא, אמנם התיר איסורי דרבנן, כמו חזרה על ידי נהג גוי, אך כתב זאת בהסתייגות מה: "יש מתירים לחזור לביתו ברכב עם הנהג הגוי לפי שהתירו סופן משום תחילתן, והמיקל בזה יש לו על מה לסמוך".

17 סימן צט.

18 חלק א סימנים יד-טו. הותרו רק איסורי דרבנן.

19 אורח חיים ב סימן י. הותרו איסורי דרבנן בלבד. וכמו שפסק המג"א בסימן ט ס"ק יח שהותר איסור דרבנן בד"ץ סופן משום תחילתן.

לא גזרו את גזירותיהם, וכך מובא הכלל בתלמוד: "מילתא דלא שכיחא לא גזרו בה רבנן"²⁰. כמו כן במקרים של חולי, קושי נפשי או פיזי, או אפילו הפסד ממוני וכדומה, חכמים לא העמידו את גזירתם²¹. לכן גם כאן חכמים ראו לנכון "לוותר" על גזירתם או איסורם כדי למנוע מצב של פיקוח נפש עתידי, כשימנעו מלבוא ולהציל.

לעומתם, 'שבת הלוי'²², אג"מ²³ וחזו"א²⁴ התירו לחזור מפעילות ההצלה לביתו אף שהדבר

20 עירובין סג, ב ועוד.

21 ראה למשל: ברכות טז, ב "במקום איסור לא גזרו רבנן"; יומא עח, ב "הנך דרביתייהו הוא- לא גזרו בהו רבנן"; ביצה לב, ב "משום כבודו לא גזרו ביה רבנן"; כתובות ס, א "במקום צערא לא גזרו רבנן", "במקום פסידא לא גזרו בה רבנן". וכיוצא באלו עוד מקורות רבים.

22 חלק ו סימן כו. לדבריו, מן הדין הותרה חזרה גם באיסור דאורייתא, אך לאדם שזקוק לכך בקביעות יש להקפיד לחזור באיסורי דרבנן בלבד, משום חשש זילות שבת שיכול להיווצר לאדם ולבני משפחתו. רק במקרים חריגים ובאופן חד פעמי ניתן להתיר באיסורי דאורייתא. ה'שבת הלוי' כתב את תשובתו לחברי 'הצלה', ששאלו האם מותר להם לחזור בשבת בסיום ההצלה לביתם במקרה בו אינם צריכים לחזור עקב כוונות נוספת. ה'שבת הלוי' מסיים שם: "יהיה איך שיהיה דברי החת"ס באו"ח סי' רג הנ"ל [יובאו להלן בהמשך ההערה, אי"ל]. ברורים בטעמם, דבקיודש החודש ובפיקוח נפש מתירים גם איסור תורה סופן משום תחילתן... מכל מקום למעשה הריני חושש לזה על פי שכתבתי כבר במקום אחר - דזה באופן מקרי ופעם אחת לזמן רחוק שמזדמן איזה פקוח נפש, אבל חברי 'הצלה' שזה דבר הנשנה אצלם מידי שבת בשבתו בכל שבתות השנה, לא יעשו מלאכת החזרה שהתירו על ידי עצמן אלא ע"י גוי, כי גם מי שעוסק בכל שבת בפיקוח נפש אעפ"י שהוא מצוה גמורה וחייב גמור לחלל להציל מכל מקום השבת נעשה בטבע חול אצלם, ומשפיע גם לא טוב על ביתם... וראוי מאד להקפיד ע"ז, וגם זה רק אם אין עצה אחרת של היתר לגמרי, זה הנלענ"ד בזה".

החת"ס (או"ח סימן רג) התיר גם מלאכות דאורייתא עקב חשש התרשלות עתידית. עיקר התייחסותו הייתה לגבי קידוש החודש, אך מתוך הדברים נגע גם בסוגייתנו. טענתו הייתה שאותם שבאו להעיד על החודש - שעיקבן ר' עקיבא כיון שלא היה בהם צורך מן הסתם הביאו איתם מטלטלים מסוימים [כמו שמתירה המשנה במסכת ר"ה כב, א, אי"ל], ובכל זאת סבר רבן גמליאל שאין למונעם מלבוא משום "נמצאת מכשילין לעתיד לבוא". משמע שמפני חשש עתידי הותר להם טלטול דברים מרשות לרשות, שהוא מלאכה דאורייתא. בתוך מה שכתב לחיזוק דבריו התייחס גם לסוגייתנו: אם התירו להולכים לפיקוח נפש לחזור למקומם תוך חילול שבת באיסורי תורה משום חשש עתידי, אף ששבת רק דחוייה אצל פיקוח נפש, ק"ו שההולכים לקידוש החודש, שהותרה שבת לדידם, יהיו מותרים במלאכות דאורייתא משום חשש עתידי. על כל פנים עולה מדבריו שהתירו חילול שבת גמור במלאכות דאורייתא גם בחזרה מפעילות הצלה.

23 אורח חיים חלק ד סימן פ. האג"מ אומר שיש לחלק בין מקרי ההצלה אליהם יצא המציל: במקרים שידוע שפעולות ההצלה ימשכו זמן רב, הותר לחזור מהם רק באיסור דרבנן. אמנם במקרים בהם ידוע שהפעילות הינה לזמן קצר בלבד, הותר לחזור מהם אפילו באיסורי דאורייתא. סברת החילוק בין המקרים: במקרים שנמשכים זמן רב האדם יודע שהוא לא עתיד לחזור מהם בשבת, ואעפ"כ הוא יצא אליהם, ממילא אין כאן חשש של התרשלות עתידית. לעומת זאת במקרים שפעולות הצלה הינה לזמן קצר, יש חשש שאם לא נתיר לו לחזור יהיה חשש של התרשלות עתידית.

תשובת הרב פיינשטיין נכתבה ביחס למתנדבים לפעולות הצלה, ולא לגבי אנשים שזוהי פרנסתם ועבודתם. לאנשים שיש להם משמרת קבועה, כגון רופא, התיר הרב פיינשטיין לחזור באיסור דרבנן בלבד (חיים חלק א סימן קלא). מדבריו נראה לכאורה שהוא הדין לצבא שתורנות סגירת שבתות היא העבודה של קצין בצבא, ואי אפשר להתייחס אליה כהקפצה ולהתיר בה איסורי תורה. מצד שני הקפצות שאינן מהתורנות הקבועה של סגירת שבתות יש להתייחס אליהן בצורה מקילה יותר.

24 אורחות רבינו, כרך א, סימן ריג, עמוד קנה: "אמר לי מו"ר (שליט"א) זצוק"ל בשם מרן החזון אי"ש, שאין

כרוך באיסור דאורייתא, כגון שנוסע בעצמו ברכב. אך גם היתר זה אינו גורף אלא בסייגים ובמקרים מיוחדים. לדברי האג"מ, רק לצורך הצלה שהטיפול בה עתיד להסתיים תוך זמן קצר ניתן לחזור אף באיסור תורה. ה'שבט הלוי' התיר לחזור באיסור דאורייתא רק במקרים חריגים אבל לא כדבר קבוע. לכן, השימוש בהיתרים אלו דורש בדיקה יסודית של המציאות.

ז. הרהורים על הסוגיה

בסוגיה זו חכמים התירו איסורים על מנת למנוע פיקוח נפש עתידי. ההיתר לחזור בשבת הביתה בסיום פעילות הצלה הוא על מנת שאותו מציל לא יתרושל בפעם הבאה מלצאת לפעולות הצלה.

סוגיה זו מכוונת להבנת עומק נפש האדם, מה יגרום לאדם לא להתרשל מלסייע בפעולות הצלה ומה לא, תוך אבחון פסיכולוגי עד היכן גבולות הגזרה ההלכתית/פסיכולוגית. מה מותר ומה אסור על מנת להסיר את החסם מיציאה לפעולות הצלה עתידיות בשבת.

מתוך הבנה זו חכמים נתנו את ההיתרים בסוגיה, ועל פי רוח זו דנו הפוסקים שהובאו לעיל. יש לציין שמצאנו מספר גישות ביחס לעניין זה:

ה'מנחת שלמה' מסביר שהתירו חכמים איסורי דרבנן בלבד כי הם לא חששו שאדם ימנע מלעסוק בהצלת נפשות מפני אילוצי נוחות אישית:²⁵

" אבל עכ"פ לא מצינן דחששו שימנעו אנשים מהצלת נפשות בגלל רשלנות של עונג ורצון האדם להיות בביתו יחד עם משפחתו... דכמו שאין מתרשלין מלכת להציל אף אם יהיה צורך להתעסק בהצלה כל השבת, כך גם לא יתרשל אם יצטרך לשהות שם עד לאחר השבת מפני שהתורה אסרה לחזור בשבת".

להבנתו ברור היה לחז"ל שההיתר שהם נתנו בחזרה למקומו בסיום פעולות ההצלה על ידי איסור דרבנן פותר את הבעיה, ולא יהיה אדם שימנע מלהציל נפשות עקב כך שלא יוכל לחזור על ידי איסור דאורייתא.

עוד נקודה חשובה כתב בתשובתו:

"והא דמצינו בקידוש החודש דחששו לכך, היינו שמפני הצער יבואו גם לחשוב דמסתמא יש גם עדים אחרים שיעידו ואתי לאימנועי. אבל לא מצינן דחיישינן לרשלנות גם בידוע שצריכים לעדותו".

לאסור לרופא הנוסע בשבת לחולה לחזור עם מכוניתו לביתו, כדי שלא להכשילו לעתיד שיסרב לנסוע בשבת לחולה". יש לציין שלא ברור מהו המקרה שעליו דיבר החזו"א, ואפשר להסביר שהתיר זאת רק ברופא ש'הוקפץ' למקרה חירום, אבל לא בהכרח שהוא יתיר זאת ברופא שסיים משמרת רגילה שלו בשבת.

העצלות ביציאה לפיקוח נפש מגיעה בעיקר במציאות מסופקת. דווקא במציאות כאלו חכמים היו צריכים להתיר. אך במקומות של פיקוח נפש ודאי- כל אדם ייצא להציל, אף אם לא יוכל לחזור לביתו.

ה'מנחת שלמה' מסייג את דבריו:

"ואף שלצערנו יש הרבה רופאים קלי דעת, אשר לגבי דידהו החשש הוא אמת, שהם חשודים להמנע מלכת להציל את החולה אם לא יוכלו אח"כ לחזור ברכב לבינתם, מ"מ אנו אין בכוחנו להתיר משום כך איסורי תורה."

הן אמת שהמציאות כיום שונה ויש חשש אמיתי של התרשלות מפיקוח נפש, אך זה לא מאפשר להתיר איסורים מן התורה.

היוצא מדברי ה'מנחת שלמה': אדם ירא שמים לא ימנע מלצאת להצלה במקרי פיקוח נפש ודאיים, לעומת זאת במקרים מסופקים יש חשש התרשלות. גם אדם שאינו ירא שמים ועלול להימנע מלצאת להציל - אין להתיר עבורו איסורי דאורייתא. האג"מ²⁶ מביא חילוק פסיכולוגי אחר למציאות: חז"ל ניתחו את מצבי ההצלה והפסיכולוגיה שהמציל נמצא בהם, ולפי זה ניתנו היתרים שונים למציאות השונות.

האג"מ סובר שאדם שיצא לפעילות הצלה שעתידה לקחת זמן רב "לא שייך לחוש לשמא יתרשלו כשיעזור להם השי"ת ונגמרה מלאכת ההצלה בזמן קצר אם יהיו נאסרין לחזור למקומם, דהרשלנין הרי גם כשנתירם לחזור יתרשלו ולא יצאו כלל מחמת דידעו שאפשר שתמשך זמן גדול, ויראי ה' שבאו אף שידעו דהוא מלאכה קשה ואפשר שתמשך זמן גדול הרי לא יתרשלו גם כשיהיו אסורין מלחזור כשנגמרה מלאכת ההצלה בזמן קצר, דהוא עוד נקל מלעשות מלאכה..."

אך אדם שיצא לפעילות הצלה שעתידה להיות קצרה "אם נאסור לחזור למקומו יש לחוש להתרשלות, שבזה התירו סופן משום תחלתן".

היוצא מדבריו: בדומה לדברי הגרש"ז אויערבך, גם לפי ה'אגרות משה' התורה מתייחסת לאנשים יראי שמים. אמנם יתכן שיהיו אנשים שאינם במדרגה הרצויה של יראת השמים, שבאמת לא יצאו לפעולות הצלה בגלל איסור החזרה, אך חז"ל לא יתירו להם איסורים בשל כך. ה'אגרות משה' אמנם התיר לשוב אפילו באיסור דאורייתא, אבל לא משום שהוא יותר מתחשב במצב הנפשי, אלא כך עלה לפי הבנתו מהסוגיה בעירובין.

הרב שלמה קלוגר²⁷ הוסיף שיקול נוסף לסוגיה זו: "...והס מלהזכיר מלהתיר בזה לחזור, פן חס וחלילה יהיה לבו להתיר חילול שבת". הוא הבין שאולי היה מקום להתיר בסוגיה

26 אורח חיים חלק ד סימן פ.

27 שו"ת ובחרת בחיים סימן צט.

זו יותר מאיסור דרבנן, אך יש כאן עניין של כבוד שבת, שהוא ערך בפני עצמו, וגם עליו יש לשמור ובסוגיה זו יכול להיות שניתן היה להתיר איסורים מסוימים, אך אנו נחמיר שמא תהיה זילות כלפי השבת.

העולה מדבריו: גם לאדם ירא שמים, שהיה מקום להקל עבורו, אנו מחמירים. לא רק מעיקר הדין של הסוגיה, אלא מחשש זילות השבת, שזה גם שיקול שיש לחשבן בסוגיה זו.

בדרך זו צעד ה'שבט הלוי'. אמנם הוא מתיר מעיקר הדין לחזור מפעילות הצלה גם באיסור דאורייתא, אך למעשה מסייג את ההיתר שלו עבור אנשים העוסקים בקביעות בפעולות הצלה רק למקרים חריגים, וככלל מתיר חזרה רק באיסור דרבנן מחשש זילות השבת:

"איברא אעפ"י שהנ"ל נראה ברור להלכה לדעת הרמב"ם עכ"פ והתוס' כנ"ל ולפי שיטת הח"ס, מכל מקום למעשה הריני חושש לזה ע"פ שכתבתי כבר במקום אחר - דזה באופן מקרי ופעם אחת לזמן רחוק שמזדמן איזה פקוח נפש, אבל חברי הצלה שזה דבר הנשנה אצלם מידי שבת בשבתו בכל שבתות השנה, לא יעשו מלאכת החזרה שהתרנו על ידי עצמן אלא ע"י גוי, כי גם מי שעוסק בכל שבת בפקו"נ אעפ"י שהוא מצוה גמורה וחיוב גמור לחלל להציל מכל מקום השבת נעשה בטבע חול אצלם, ומשפיע גם לא טוב על ביתם".

הרב שאול ישראלי הסתכל על סוגיה זו באור אחר. להבנתו דברי חז"ל מתחשבים במצב הדור, וככל שהדור משתנה גם היתרי חז"ל בדין זה אמורים להשתנות. אמנם אין הוא פוסק כך למעשה, אבל בהחלט אלו דברים שנותנים נקודת מבט מרחיבה על הפסיקה בדורנו בתחום זה:²⁸

"אכן בדורנו יש מקום קצת לדון להתיר יותר. כי נראה שענין זה של נמצאת מכשילן לעתיד לבוא אינו דבר קבוע, אלא הוא ניתן לשינוי עפ"י מצב הדור. כי הנה רואים אנו במשנה שחלו שינויים בדין לענין עדות החודש, שקודם לא זז משם כל אותו יום, וכן לענין היוצאים להציל, עד שתיקנו להם אלפים אמה. ולכאורה תמוה, למה באה התקנה כ"כ מאוחר, וכל הדורות עד אז לא ידעו ולא הרגישו צורך בתקנה זו. ונראה שהוא משום שבאמת דבר זה אינו קבוע, כי בדור המדקדק במצוות שרובם ככולם מכירים את הערך הגדול של פיקוח נפש, ודאי לא היו נמנעים מלהציל גם לולי האפשרות לחזור, ואז לא היה קיים כלל חשש של עתיד להכשילם לעתיד לבוא, וע"כ גם לא היה צריך להתקין תקנות מעין אלו. ורק בדורות יותר מאוחרים נחלש קיום המצוות, וראו חכמים שזה יכול לשמש מכשול וע"כ תיקנו להתיר".

גם במציאות שעליה נתנו חז"ל את היתר החזרה מצינו גישות שונות:

הרב הרצוג²⁹ רצה לחלק בין סוגי היוצאים להציל. בתשובתו האם מותר לשוטרים לחזור מפעילות הצלה לבסיסים ענה כך: "אלו אינם באים אלא בתוקף משרתם והם מוכרחים ללכת באשר ילכו, מה שאין כן שם שהמדובר הוא במתנדבים לצאת להציל". למעשה פוסק שם הרב הרצוג לאסור את חזרתם של אנשי המשטרה, שהרי הם יוצאים מכח פקודה ואין חשש להתרשלותם להבא, בשונה ממתנדבים לפעולות הצלה.

את רוח דברים אלו מצאנו גם בשו"ת חת"ס³⁰, שפסק שרופא שיוצא לטפל בנוכרים בשבת מפני דרכי שלום אין לו היתר לחזור לביתו בסיום פעולות ההצלה מחשש התרשלות, שהרי יציאת הרופא לטפל בנוכרים הוא מחשש של פיקוח נפש על עצמו, ועל כך אדם לא מתרשל:

"דלא דמי לההולכים להציל מן הגייס... מ"מ אין להתיר לחזור משום תחילתם, דהכא שגם הוא בסכנה אדרבא עיקר הסכנה הוא על עצמו ליכא למיחש שאם לא יתירו לו לחזור לא ילך פעם אחרת, ז"א, דהוא יחוש לעצמו. מה שאין כן בהולכים להציל מן הגייס וכו', שהולכים להצלת אחרים, בהא איכא למיחש, וק"ל".

אך הרב ישראל³¹ חולק על כך, וטוען שאין לחלק בין מתנדבים לאנשים שזוהי עבודתם:

"עפ"י יש מקום גדול לדון בדורנו דור יתום, שלצערנו שומרי תורה מעטים. ואף אלה השומרים רבים מהם קשה להם לעמוד בנסיון קצת יותר גדול, שאם נטיל עליהם את הדין כפי שהוא שיצטרכו להשאר לבדם באותו מקום שהגיעו לשם לשם פיקוח נפש, כשזה מחוץ לתחום, או שנטיל עליהם לחזור ברגל בחום גדול ובדרכים מעייפות, אם גם ישמעו לנו, הרי עכ"פ זה יחליש אצלם את הרצון לשמש בתפקיד מעין זה, ונמצאת מכשילן. ע"כ לענ"ד יש מקום להשתמש בהיתר זה של אתה מכשילן לעתיד לבוא יותר ממה שהשתמשו בו חז"ל בדורם, לפי צורך ומצב דורם. אולם זה דורש כמובן אחריות גדולה של קבלת החלטה של בי"ד גדול שבדור, ואיני מזכיר דבר זה אלא כסניף ומ"מ לעיון".

מדברי הרב ישראלי עולה שנכון להתחשב ברמת יראת השמים של האדם, וככל שיש פחות יראת שמים יש מקום יותר להתיר. וכמו כן גם במקום של יראת שמים נכון להתיר יותר על מנת ששומרי תורה יהיו בתוך מערכת הביטחון.

29 שמירת הבטחון הפנימי במדינה בשבת ויו"ט, הרב יצחק א' הלוי הרצוג.

30 שו"ת חתם סופר חלק ה - השמטות סימן קצד.

31 תורת המדינה חלק ג עמוד 16.

בדברים אלו הצגתי את הגישות השונות של הפוסקים ביחס להיתר החזרה: המנחת שלמה, האג"מ והרב שלמה קלוגר קבעו את ההיתר כמסמרות, ללא תלות במצב יראת השמים של השואל, והדין אינו משתנה אף אם מצבו ירוד בתחום זה. השבט הלוי והרב שלמה קלוגר מחמירים בסוגיה זו מחשש לפגיעה ביראת שמים, גם לאדם שהינו ירא שמים. לעומתם, שיטת הרב ישראלי שיש להקל לשני סוגי האנשים: לירא שמים - מחשש התרשלות שמא לא ישרת בגופי הביטחון, ולמי שיראת השמים שלו פחותה - שמא יתרשל במלאכת ההצלה עקב ההגבלות ההלכתיות.

ח. נקודת מבט אישית וסיכום

זכיתי לשמש כרב עוצבת הקומנדו במשך כשנתיים, ושאלה זו עלתה פעמים רבות מאד. בעוצבת הקומנדו ישנן יחידות שאצלן היציאה לפעולות מבצעיות בשבת הינה דבר שבשגרה, ובפרט ביחידת דובדבן שנוקקת לכך כמעט כל שבת. משכך, עלתה השאלה האם מותר למפקדים ולחיילים לחזור בסיום המבצע לביתם.

נוכחתי לדעת שהמציאות בכל שאלה שנשאלתי הייתה שונה, והיה צורך להבין אותה לאשורה, וכן להבין את המצב של שואל השאלה. לרוב החשש של "להכשילם לעתיד לבוא" לא היה חשש מידי אלא חשש יותר עתידי. לדוגמה: חייל נשוי שמתאים ותורם למערכת הצבאית, אך המציאות של ההקפצות והפעילות הרבה במהלך השבתות תגרום לכך שהוא לא ימשיך לשרת בצבא, מפני הקושי בקיום התא הזוגי-משפחתי או אפילו עצם הקושי לחיות חיים נורמליים כשהחייל אף פעם אינו יכול לדעת היכן 'יבלה' את השבת הקרובה. במקרה זה החשש אינו על השבת הבאה, אלא על העתיד - על איכות האנשים שיישאו לטווח ארוך בצה"ל, וכתוצאה מכך על פיקוח נפש עתידי.

יש מקרים בהם השואל היה נשוי טרי, שלא היה בביתו כבר מספר שבתות, ואי חזרתו לביתו יכולה מאד לפגוע לא רק בהישארותו בצבא לטווח ארוך אלא אף על תפקודו המבצעי באותה השבת או בשבוע שלאחר מכן בודעו שמצבה הנפשי של בת זוגו אינו טוב.

השאלה לא הייתה רק בנוגע למפקדים שהיו מחויבים להשתתף במבצע, אלא אף על מפקדים שמתוקף תפקידם לא היו מחויבים להיות בפעילות מבצעית מסוימת, אבל הימצאותם במקום הייתה משפיעה לטובה על הפעילות. השאלה אם ביכולתם לחזור לביתם או לא השפיעה באופן ישיר על הגעתם למבצעים אלו ועל הצלחתם.

היו מצבים של חיילים רווקים שהשיקול הזוגי לא היה קיים, אך היה שיקול אחר שבגיניו היה צריך לחשוב האם נכון להתיר להם לחזור לביתם. כדוגמה לדבר: חיילים שחוו אירועים

מבצעיים לא פשוטים, שחבר צוות שלהם נהרג בהם, ובשבתות שלאחר מקרה זה אי-חזרה לביתם בסיום ההקפצה היתה יכולה לפגוע מאד בחוסנם הנפשי.

ישנם קצינים שההקפצות במהלך השבת הינן לחם חוקם במשך שנים רבות. לא ניתן בשום מצב לקיים תא משפחתי כאשר כמעט כל שבת שניה (בנוסף לכל ימות החול שגם בהם הוא מצוי רוב הזמן מחוץ לביתו) אב המשפחה קופץ לאירוע מבצעי ואינו יכול לחזור בסיומו לביתו ולמשפחתו. הקצין מוצא את עצמו בדילמה קשה המעמידה קיום משפחה כנגד שירות צבאי, כאשר לא ניתן לשלבם ביחד, וממילא הוא עלול לעזוב את הצבא.

בשונה מהמקרים הנ"ל ישנם חיילים רבים שלא היו להם את הסיבות הללו. כוונתי בעיקר לרווקים שרצו לצאת בסיום הפעילות לביתם, אך שם לא הייתה סיבה מוצדקת להתיר זאת. כמו כן היו חיילים או קצינים נשואים שלא תמיד היה נכון להתיר להם לחזור לביתם. לפעמים יצא שאותו קצין נשוי היה מספר שבתות בביתו ו'סגר שבת' בסבב שלו, ורצה לחזור לביתו בסיום הפעילות לביתו, אך לא היה מקום אמיתי להתיר זאת.

בכל המקרים שהבאתי יש להוסיף תמיד את השיקול של 'יראת השמים' של השואל. נוכחתי לדעת שלכל אדם יש 'סף' שונה שיכול לגרום לו להתרשל מפעילות ההצלה, ומשום כך יהיה מותר לו לחזור לביתו, והדבר תלוי מאד ביראת השמים של אותו חייל או קצין. יתכן שלאחד יש להתיר כיון שבאמת חשש ההתרשלות אצלו הוא אמיתי, לעומת אחר אשר יראת השמים שלו ויחסו לכבוד השבת גדולים יותר, ולא כל מציאות של אי חזרה לביתו תגרום לו להתרשל בעתיד. כמובן, אין בידי כל מדד לבחון יראת שמיים, ורק הקדוש ברוך הוא בוחן כליות ולב. אין בכוונתי להביע כל עמדה שיפוטית, אלא אך ורק לתאר את המציאות לאשורה, כאשר ברור שהיחס לאיזון הנכון בין כבודה של שבת מצד אחד ובין הצרכים המבצעיים והאישיים מצד שני משתנה מאדם לאדם, וכפי שהוסבר, הדבר משפיע גם על הפסיקה ההלכתית. היו חיילים שלמרות היותם "יראי שמים", היו בטוחים שההיתר כאן הוא בשופי, ואין מה להחמיר. גם אותם היה צריך לאזן, מתי נכון ומותר להשתמש בהיתר זה.

היוצא מדבריי, שהפסיקה בתחום זה הינה מורכבת ורגישה, המזיקה יראת שמים רבה תוך שמירה על כבוד השבת והבנת מציאות השואל בצורה מעמיקה. בסופו של דבר הפסיקה תלויה מאד בהגדרת השואל את מצבו.

סבורני שהפסיקה בתחום זה לא יכולה להיות מוחלטת וקבועה. מכיוון שיש פסקים שונים בנושא זה, נכון ללכת ברוח דברי הרב ישראלי ולבדוק את מצב הדור והשואל, ובדגש על מצבו הרוחני של השואל, ורק אחר כך לענות לו בשיקול הלכתי נכון על פי הפוסקים שהובאו לעיל. המגמה תהיה לפסוק כדעות שמתירות איסור דרבנן בלבד, אך במקרים מיוחדים או לאנשים מיוחדים יש להורות להם לנהוג על פי 'אילנות גדולים' המתירים חזרה גם באיסורי

דאורייתא, ובכך לשמור על האיזון הנכון בין שמירה על ערך הצלת הנפשות לבין שמירה על כבוד השבת ומניעת זילות לשבת.

הרבנות הצבאית בספרה 'תורת המחנה'³² פסקה כדלהלן:

"לפיכך מפקד שהוועק מביתו בשבת (או סמוך לה) לצורך מבצעי, רשאי לעבור על איסורי דרבנן בכדי לשוב לביתו (שכן בקרב אוכלוסיית הלוחמים שבין כך פוגשים מעט את בני משפחותיהם, 'הקפצות' מעין אלו עלולות להביא לפגיעה קשה במרקם היחסים בתא המשפחתי, וממילא החשש לרשלנות עתידית קיים ביתר תוקף, וכל שכן כשלהבא בעת אירוע מבצעי יימנע מהגעה ליחידה, ויסתמך על המפקדים שנותרו שם למרות שאינם מנוסים כמוהו, דבר שעלול להביא לידי תקלה מבצעית), על כן מותר לצורך זה לנסוע עם גוי למרחק הקטן מכ-12 ק"מ, ובמקום צורך רשאי אף להסתמך על שיטות המקילים שאף יציאה למרחק גדול יותר אינה אסורה מן התורה, ולנסוע עמו למרחק גדול יותר.

ברם, אין המפקד רשאי להסתמך על דעות יחידניות ולעבור על איסורי תורה (כנהיגה ברכב וכד') בכדי לחזור לביתו עם תום הפעילות, למעט מקרים חריגים ביותר (כדוגמת העדרות ממושכת העלולה לפגוע בשלמות התא המשפחתי, או חזרה בעיתות לחימה הנצרכת לבניית החוסן הנפשי) ותוך היוועצות ברב היחידה."

לפי דבריי הנ"ל, טוב עשתה הרבנות הצבאית שהדגישה בדין זה, שיש להיוועץ ברב היחידה במקרים מיוחדים בהם רוצים להקל יותר מאיסורי דרבנן. כיון שהדברים הינם רגישים ומשתנים מאד מאדם לאדם וממציאות למציאות, מחויבת הסתכלות פרטנית על האדם ועל המקרה בו הוא נמצא באותה השבת.